

BİR AĞIT NEYE MUKTEDİRDİR?

(Zegeriye Ağıtı Örneği)

Dr. Daimi CENGİZ, d.cengiz@gmx.net

Özet

Sözlü edebi numuneler bize sosyal tarih, antropoloji, etnografya, folklor ve müzikoloji gibi sosyal disiplin alanlarında önemli veriler sunmaktadır. Bu veriler yazılı tarihe ciddi katkıdır. Örnek olarak incelediğimiz Zegeriye ağıtı da bir asır önce devletin otoritesinin henüz olmadığı zamanın bir kesitinde (1917-1924), Dersim (Tunceli)'in Kutuderesi mevkiinde olan aşiret kavgaları ve silahlı baskını konu edinmektedir. Dersim'in aşiret toplumunun örf, adet, töre, inanç, gelenek ve göreneklerini ağıt formatı içinde bize sunmaktadır. Aynı zamanda bu ağıt yakıldığı dönemde Dersim aşiret toplumuna önemli mesajlar vermiştir. Ağıt barışa vurgu yapan dizeleriyle silahların karşısında ne derece muktedir olduğunu tüm topluma göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Ağıt, Zegeriye Ağıtı, Dersim Ağıtları, Sözlü Tarih.

WHAT IS A LAMENT ABLE TO DO?

(Zegeriye Lament Example)

Abstract

Oral literary tradition offers us important data in such social disciplines as social history, anthropology, ethnography, folklore and musicology. These data make a significant contribution to written history. The Zegeriye Elegy, which we examined in this study, is about tribal fights and an armed raid in Kutuderesi, Tunceli at a time period a century ago, during 1917-1924, when the authority of the state was not yet firmly established. The elegy presents the traditions, customs and beliefs of the tribal society of Dersim. At the same time, this elegy, gave important messages to the Dersim society of that time. The elegy has shown to the society that it is stronger than a gun with it's words emphasizing peace. Keywords: Elegy, Zegeriye elegy, Dersim elegies, oral history.

Keywords: Lament, Zegeriye Lament, Dersim Laments, Oral history.

1. Giriş

Ağıt bir yas ögesidir, dramatik olgulara karşı duyulan üzüntünün feryad-ı figanıdır. Ölüme baş kaldırmadır. Yas anında, cenaze erkânı süresinde ya da geçen yas sürecinde bir kadın ya da erkek tarafından icra edilen müzikal manzum edebi eserdir. Cenazeye katılan aile bireyi ya da aile dışından biri tarafından olay hala tazeliğini korurken yakılır. İ. Başgöz de ağıtın genellikle yas töreninde, cenaze ortamında ortaya çıktığını belirtir (Başgöz, 1986:245-247).

S. Veyis Örnek ise ağıtın “yasla ilgili adetler, acı çekenin acısını hafifletmek, yeni duruma alıştırma, giderek acılı ortamdan çıkarma amacına yönelik” olduğunu belirtir (Örnek, 1977:222). Yine Örnek'e göre bu ölüm adetleri ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak, sarsılan toplumsal ilişkilerini düzeltmek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak için uygulanır (Örnek, 1977: 207). Boratav, yas törenlerinin önemli parçası olan ağıt hakkında şunları söyler: “Halk

geleneğinde, bu törende orada söylenen sözler- şiir düzenine uygun olsun olmasın-ağıt deyimi ile adlandırır” (Boratav,1973:241).

Ağıt kültürü eski Türklerle kadar uzanır. Türklerde ölü gömme törenine “yuğ” denir. Bu törende söylenenlere Türkiye Türkçesinde “ağıt” denir. Ağıt İslamiyet öncesi dönemlerde Türklerce “sagu” olarak adlandırılır. Sıgtamak: ağlamak fülinden türemiştir. Ağıta bugün Azerbaycan’da “ağı”, Kerkük Türkmenlerinde “sazlamağ”, Türkmencede “ağı” yanında “tavs” ve “tavşa” adı verilmektedir(Elçin,2004:90). Kastamonu’nun Cide’de geline yakılan ağıta “gelin savu(sagu)su denmektedir (Şenel;1988: 63) .Anadolu’nun değişik yörelerinde de ağıta şu isimler verilmiştir: Kars’ta bayatı, Sivas’ta deme, Adana’da deşet, Malatya’da deyiş, Samsun’da deyişat, Sivas-Doğanşar’da dil, Kırşehir’de lavik, Burdur’da ölgülü, Muş’ta sau, Doğu Anadolu’da sızlama, Elazığ’da şin, Diyarbakır’da şivan, Mersin ve İsparta’da yakım, Antalya, Balıkesir, Muğla ve Burdur’da yas denir (Kaya, 2004:259). Ağıta Tunceli yöresinde de şuaire denir. Sair ve Saire denilen erkek ve kadın şairler tarafından yakıldığı gibi bir defaya mahsus yas süresince her hangi biri tarafında da yakılır. Farklı yörelerde ağıtmak, ağıtılma, ağat, deme, deyiş, diyeşek, mersiye, sagu, şivan, yakım da denir (Uludağ: 1988: 472).

Manas Destanı’nda ağıta dair “ormanlık yerde toplattım. Duacı kula ağıt yaktırdı” mısrası geçmektedir (Gülensoy,2002:164). Alp Er Tunga ağıtı Türklerin bilinen en eski ağıtlarındandır. Kaşgarlı Mahmut “sagu” der bu ağıta (Mahmut,1992:41). Oğuzların bu sagu yakma geleneği 11. ve 12. Yüzyılda Anadolu’ya taşınmıştır. Bayındır ve Beydili boylarında olan bu ağıt türü günümüzde Barak Türkmenlerinde görülmektedir (Endez,2001:17).

Ağıt terimi dar anlamda ölüm, geniş anlamda acı ihtiva eden her konuda yazılmış şiirleri karşılamaktadır(Kaya,1999:243). Ağıtçılık İslam’da genellikle hoş görülmemiştir. Hatta “İslamiyete yeni giren kadınlardan ağıtçılık yapmayacaklarına dair söz dahi alınmıştır. Kur’an’ı Kerim’in kimi ayetlerine göre ölünün ardından ağlanmaz. Ölümünden ders çıkarılır ve ibret alınır” (Uludağ, 1988:472). Cenaze erkanındaki kalıp davranışların içine ağıt yakma da girer. Ağıt, giden üzerine yakılır. Gidene dair nelerin dile getirildiğini İ Başgöz şöyle ifade eder: “Ölen insanın kişiliği, ölümün nasıl meydana geldiği, sosyal çevre, ölüm zamanı, geride kalanların durumu, ölenin toplum içindeki yeri, toplumun etnografyası ağıta yansır”(Başgöz, 2004:4). Yine Başgöz devamlı “*ağıt olayı bütün ayrıntıları ile anlatmasa da biz ağıtlarda ölüm olayına büyük bir açıklık ve gerçeklikle dokunduğunu görürüz.... Ağıtlar bu gerçekçi yaklaşımı daha da ileri götürür. Biz onlarda aşiretin veya köyün etnografyasını, adetlerini, törelerini, insanların giyim-kuşamlarını, iş hayatını, insan ve doğa manzaralarını görürüz. Her ağıtçı toplumsal bellekte yer edinen sosyal metinlerden yararlanır*” tespitini yapar (Başgöz, 2004:19).

Halk belleğinde bir olayın korunabilme süresi toplum beyninde olayın şiddeti ve tekrarlanma ölçüsüne göre uzayıp kısalabilir. Olay ortak bellekte anı olarak saklanır. Bu olayın hatırlanmasını sağlayan aile için ev, kırsal kesimde yaşayanlar için köy ve vadi, kentsoylular için

kentler ve bir coğrafyada yaşayanlar için o coğrafi bölge mekânsal hatırlatma çevresini oluşturur (Assmann, 2001:42)

Ağıtta söz melodi kalıbına biner ve onu yürütür. Genç ve zamansız ölümlerde cenaze kaldırılıp defin yapıldıktan sonra davet ile bir şair veya şaire çağrılır ya da doğrudan bu şairler ziyaret edilerek ölen kişi hakkında gerekli bilgi verilerek ağıt yakma isteğinde bulunulur. Ama toplu ölümlerde ve zianlarda (işgal, savaş, katliam, sel, deprem, çekirge baskınları) ağıtlar ve destanlar doğaçlama olarak davet alınmaksızın şairler tarafından yakılır. Hiçbir ağıt aynı şair veya diğer kişiler tarafından ilk icra edildiği sözcüklerle tekrarlanmaz. Doğasında doğaçlama vardır. Ağıt yas ritüeli esnasında derlenmez. Sonradan kayda alındığında, derlendiğinde törende ve ilk icra edildiği gibi değildir. Alanda yaptığımız kayıtlı derlemelerde aynı şaire ait her icra kaydında buna rastlamaktayız¹. Ağıt, ilerleyen zaman ve mekanda eksiltmeler ve artmalarla elenir. Söz ve melodide varyantlar oluşur. Bazen ilk icracısı unutulur ve yeni icracılara sahip olur ya da anonimleşerek ilk icracısından mahrum kalır. Yeniden ve yeniden üretilen bir sürecin içine girer. Törenden kopmuş ve ilk icracısından ayrılmış ağıt doğaçlama dilden dile, ağızdan ağıza dolaşıma girer ve formlaşır (Avcı,1996:96).

Ağıt bir yas/matem ögesidir. Ölünün ardında feryat etmenin dizeleridir. Hatta Anadolu'da örneğin Ege ve Antalya Tahtacılar'ında ozan ve zakirler ölü üstünde saz çalar ağıt, mersiye okurlar. Tunceli (Dersim)'nin kimi yöresinde de bu gelenek vardır²(Yıldız; 2007:42,97).

M. Eliada'ya göre tarihsel bir olay toplumsal bellekte 250-300 yıl saklanır (Eliade,2006:70). Lord Laglan ise bu sürenin 150 yıl kadar olduğunu belirler (Laglan;2005:314). Olayın, eylemin toplumsal bellekte konaklaması, olayın toplumdaki etkisine bağlıdır. Toplum içindeki bireylerin tekrarı ile ilgilidir. Böylece olaylar dizisinin sonsuzda kaybolması önlenemez. Ortak kültürün unsuru olur. Hatırlanabilir örneklere dönüşümü sağlanabilir (Assmann;2001:21).

Yukarıdaki hatırlatmalar doğrultusunda, edebi ve müzikal ağıt bazında düşünüldüğünde-ki dini ezgiler hariç- alanda derlediğimiz 3000-3500 halk ezgisi külliyyatımızın % 70'ni halk hafızasında ortalama iki asırlık süreye tekabül etmektedir.

Geleneksel davranış ve alışkanlıklar nesilden nesile aktarılan hazır eylem kalıpları, torunlar tarafından kullanıldıkça toplumsal ve geleneksel birikim hem gelişir hem de işlerliğini korur. Dahası ortak bir anı olarak bireyler tarafından hatırlanan olay, zaman ve mekan değişimi, yaşanan ekonomik, çevresel ve siyasi olayların etkisi dolayısı ile aynı ölçüde dikkate alınmayabilir. Nesiller arası anlayış, inanç ve değerlerdeki farklılıklar toplumsal belleğin önemini azaltıp çoğaltabilir. Farklı

¹ Tunceli yöresinde Sılo Qız'dan yaptığımız ses kayıtlı derlemelerde buna sık sık rastlamaktayız. 2007 yılında Tunceli-Ovacık ilçesi'nde Zeynel Dede'den bu ölüm mersiyeleri tarafımızdan kayıt altına alınmıştır.

kuşaklar zihinsel ve duygusal bakımdan birbirlerinden tamamen kopuk olabilirler. Bir kuşağın anıları o kuşağın üyelerinin beyinleri ve bedenleri içinde bir daha geri alınamayacak biçimde kilitlenmiş olabilir (Conneton;1999:11)

Ama yaşanmış bireysel olgudan hareketle yola çıkılarak içinde bulunulan kültürel ortama dair değerli bilgiler elde edilebilir. Toplumun yaşam tarzı, düşünce tarzı, sosyal değer ve değersizlik yargıları, etrafında oluşan olay ve durumlara karşı geliştirdiği tepki, perspektif ve diğer özellikler birey hakkındaki veri yanında toplumsal veri birikimini de kapsamı açısından önemlidir.

Toplumların geleneksel bilgisi yaşanarak, tekrarlanarak gelenek yasasına, adete, töreye ve örfе çevrilir. Bu geleneksel bilgi o bölgenin coğrafyası, iklimi, ekonomik ve siyasi yapısı, dini inançları vb. tarafından şekillendirilir. Birey bu bilginin, geleneğin içinde doğar. Yaşamı boyunca geleneksel bilgi ile alış-verişte olur. Geleneksel bilgi yoluyla toplumsal bilinç elde eder. Bu bilgi toplumun bireylerinin karşılıklı olarak tanıdığı kodlarla aktarılır. Ortak belleğin ve paylaşılan “ortak deneyimin bütün ürün ve imgeleri”(Oğuz;2007:6,8) toplum bireylerince birlikteliklerini, barış ve huzur içinde devamlılıklarını sağlayıcı araçlar olarak kullanılacaktır.

Sözlü ortam kaynağı hangi biçim içinde ifade ediliyorsa edilsin, zaman içinde geçip geldiği yüzyılların deneyimini, bilgisini, tarih, olgu ve eylemlerini sınırsız sayıda yeniden düzenleyerek gelen veya kayda geçirilen bir sözel bilgi niteliği taşır(Yıldırım;1998:91)

Toplumsal hafıza ile aktarılan sözel metinlerin korunmasında şiir, müzik ve ritüelin çok önemli payı vardır. Sözel metin eğer bir ağıtın konusu ise gelecek kuşaklara aktarımı etkili olur. Unutulmamasını sağlar. Ağıtlar belli bir bilgiyi koruyucu, taşıyıcı ezgi, söz kalıpları, edebi ve müzikal iç ahenk unsurları ile iyi saklayan ürünlerdir.

Ağıt icrası sırasında söylenen sözler kadar bu sözlerin taşıyıcı unsuru melodik yapı da çok önemlidir. Dersim şairi Sey Qaşi bir manisinde “*Kılamda/ezgide melodi at ise söz suvaridir*”(Cengiz;2010:223) diyerek bunun önemine vurgu yapar. Ağıt seslendirmede bölgeye ve yöreye ait mahalli ağız özellikleri, musiki icrasındaki yöresel tavır ve üslup, ritm ve ağıtçının bireysel üslubu ve tavrı önemlidir.

Ağıt, tarihin bir sözel belgesidir. Toplumsal belleğe güvenmek ve ciddiye almak gerekir. Bu bağlamda geleneksel bilgi toplumsal yaşamda önemlidir. Tarih, tarihi gerçeğe aykırı gördüğünü inceleme alanı dışına çıkartırken, folklor tarihi olgu ve eylemi ulusun sözlü hafızasında tespit ve muhafaza edilmiş biçimi ile ona ait olanın tabiatını, toplumun ve toplum yapısının, toplumsal kurumların, insan ve toplum ilişkilerinin özelliklerini buldukları durum ve bağlam içinde anlamak için inceler (Yıldırım;1998:90).

Edebi sözlü metinler -özellikle ağıtlar-sadece estetik numuneler olarak incelenmemelidir. Tarihi nesnel gerçekliği kuşaklar boyu yeniden çeşitlendirerek anlatan ve aktaran örnek olarak incelenmelidir. Sosyal disiplinler arası bir çalışma ile bu sözel bilgiler/belgeler hak ettikleri değeri bulacaklardır.

Zaman ve mekan dahilinde değerlendirdiği için-ki söz konusu ağıtımız Cumhuriyetin kuruluşunun hemen öncesi ve sonrası dönemde olmuş eylemleri anlatması ve sosyal değerleri aktarması açısından-önem arz eder. Metnini ileriki sayfalarda vereceğimiz ağıtsal olayın ardında bir asır geçmesine rağmen bu süre içinde olayın hafızadan silinmemiş olduğu görülmüştür. Olayın hep dile gelmesi, geçmişin yeniden hatırlanarak yaşanması ona sözel belge özelliği kazandırmaktadır. Ağıta konu olan olaya dair bilgiler toplumun ortak belleğinin işlevselliği bağlamında iyi korunduğunun delaletidir.

2. Olay ve Ağıtın İcra Sahası

Ağıtın oluşum sahası 1936 yılı öncesi Dersim olarak bilinen Tunceli ili merkez ilçesi Pülümür vadisinin Kutuderesi mevkiidir. Ağıta konu olan ölümler 1917'de bu mevkide ve 1924 yılında ise Elazığ-Karakoçan ilçesindeki Oxiye³ köyüne yapılan baskında gerçekleşmiştir. Ağıt bu çatışma ve baskında Ali ile oğulları Mustafa ve Musa'nın ölümünü konu edinmektedir⁴.

Kutuderesi mevkii, Cumhuriyet öncesi ve sonrası (1938'e kadar) dönemde gasp, talan ve kelepircilik nedeniyle yıllarca devam eden silahlı aşiret kavgaları, kan davalarının olduğu vadidir. Oldukça dağlık ve vadilerle parçalanmış coğrafyada ekime elverişli arazi çok az, nüfus artarken arazi sürekli bölünmektedir. Bu durum talancılığı teşvik eder. Devletin otoritesi o yıllarda henüz bölgede yoktur. Ardı arkası gelmeyen Demenan ve Alan aşiret kavgalarında ölü sayısı giderek artmakta ve uzlaşmaz bir noktaya sürüklenmektedir. Kan kanla yıkanmaktadır. Zegeriye ağıtı çatışmada eşini ve iki cevan oğlunu kısa aralıkla kaybeden Abasan aşireti kökenli anne Zerifa tarafından olayın hemen akabinde, 1924 yılında yakılmıştır. Daha sonra bu ağıt yörenin pek çok

³ 2007 yılında bu konudaki makalesine istinaden Dr. Mehmet Yıldırım'a yeniden başvurduk. Yıldırım bize şu cevabı verdi: "2007'deki makalemden sonra Mazgirt Dırbanlı ve Şadilli aşiretine mensup Yusuf köksal'ın hatıratını okudum. Köksal'ın verdiği detaylı bilgilere göre Kirzi Baskını 1916 ağustos ayında, Ohi(Oxiye) Baskını ise 1917 haziran ayında gerçekleşmiştir. Kirzi'de 20 dolayında kişinin Demenanlılar tarafından katledildiğini yazmaktadır. Kirzi Baskını'nın nedeni ise Hıran aşireti ile Şadilli aşireti arasındaki husumetten ötürü, Demenanlıların Hıranlılara destek vermeleridir. Bu durum göstermektedir ki yüksek olasılıkla 1917 sonunda Ohi Baskını'nında vurulan Ali Ağa ile oğlu Mustafa'nın öcünü almak için Demenanlılar Kirzi yakınındaki Çaku mezrasına ikinci bir baskın düzenlemişlerdir.

⁴ Ağıta konu olan çatışmada vurulan Demenan(Demenu) aşiretinin Xozmerağ köyünden Alé Hesé Khuri ile oğulları Mustafa ve Musadır.

saz şairleri tarafından icra edilerek günümüze taşınmıştır. Bu ağıtın farklı varyanttaki kayıtları elimizde mevcuttur⁵.

3. Zegeriye Ağıtı

Zegeriye ağıtı Dersim ağıtları içinde belirgin bir özelliğe sahiptir. Bölge son iki yüzyılda pek çok askeri hareketlere, aşiret kavgalarına, doğal afetlere uğradı. Bu nedenle ağıtlar diğer manzum musiki formlara oranla belirgin şekilde artmıştır. Hatta diğer manzum edebi türlerin üstünü örtmüştür. Bölgenin musiki repertuarında ciddi orana ulaşmıştır.

Dersim ağıtları savaş ve işgallere, 1915, 1916,1926,1930,1937-38 askeri hareketleri, sıkı yönetim ve olağanüstü hal durumları kayıplarına, gurbette ve askerlikte, çığ, deprem ve selde hayatını kaybedenlere, zamansız genç ölümlere, çekirge baskınlarının açlık yıllarına yakılmıştır.

Dersim ağıtlarının bazıları iki yüzyıllık sözlü tarih metinleridir. Yaşanan onca felaketler acılara, acılar da ağıtların diline evrilmiştir. Bu nedenle Dersim’de icra edilen her üç ezgiden yaklaşık ikisi ağıttır. Dersim=Ağıtlar Diyarı tanımlamasının abartı olmadığı kanısındayız.

Kimi Dersim ağıtları destan uzunluğundadır. Genel olarak bu sözlü metinler serbest edebi vezinlidir. Mısra sonundaki kafiye, redif, dizelerdeki durgu ve durak gibi iç ahenk unsurları ağıtı estetize eder. Ağıtın her kublesi-ki bunlar değişik sayıdaki dizelerdir-bir ayak ile başlar. Bu kubleler aaab/bbbbc/cccccd/dddddde/eeeeeeef vb. edebi biçimli olurlar. Dizeleri taşıyan melodi usulsüzdür. Yani vezinsiz edebi mısraları usulsüz serbest melodi taşır. Melodi ağıt olduğundan uzayıp giden helezonlar şeklindedir. Ritim ve yürürlüğü ağırdır. Musiki cümleleri soru-cevap esasında şekillenir.

Aşağıdaki ağıt metninden sonra gerekli yorumlar yapılacaktır.

Zegeriye Ağıt Metni:

*Zegeriye Zegeriye
Mursa u Mistefa Ağa’e mı hiri
Domoné mı ke kotené çısmé qewğa
Caru merdena Haqi niardené ra ho viri.
Dı wayi wayi wayi
Mursa u Mistefa Ağa’e mı wayi
Qersuna polate qest u qereza
Cenc u ağaé naver u boveri berdi u qedenayi
Mı bojiye Hesén Ağa’e ho do ra
Xızıré sere deyrayi.*

*Zegeriye Zegeriye
Mursa u Mistefa Ağa’e mı vae*

⁵ Bu icrayı yapan okuyucular o dönemi yaşamış ve birinci elden ağıtı almış kişilerdir: Hesé Fate,Silo Qız, Heso Xas ve Alo Sap. Arşivimizdeki ağıtın ses kayıtları 1970-1980’li yıllara aittir.

*Elçiye bı rusné Xuloz’o vesae
Oli kene Fidan’a wae
Vaze: Kore mevinde bé birayé to kışiyo
Veyva to payizo bara ho gureta bena caé
Bé eve chi tore bara biraé ho dana cı Oli kena
Ala to biraé ho çhu çesut fina ra rae
Felek biyo eskera serede reé
Saneno maa tüya kore sare diké çıtıka şıaye
Çıla momine bije bifetelime
Cencenia Mursa u Mistefa Ağ’a’e mı névineme cae.*

*Zegeriye Zegeriye
Mursa u Mistefa ağ’aye mı merx u çekemi
Qewğa Alu u Demenuna dane péro
Qewğa da are kerda mavéné çemi
Navera amo kistene İsmaille lazé Silé Hemi
Bovera amo kistene Torné Hesené Seydi u Lazé Hesené Gemi
Dı wayi wayi wayi
Binali derduné Mursa u Mistefayi
Qersuna polate qereza bıko
Ağ’aé naver u boveri eve sere berdi qedenayi
Ser u sevevé cenc u cayıluné naver u boveri
Koraniya Alu u Demi⁶biye
Mı bojiye Hesén Ağ’a’e ho dora
Xızıré sere deyrayı.*

*Zegeriye Zegeriye
Mursa u Mistefa Ağ’a’e mı şüye
Bık oma cenı kerdi çewuné Alu
Mıneta ma qrwıl nebiye
Ciğ’eruné ho sero nafae ez pérodi
Kenu fenda Gaxmud u a Kırjiye/Derüye⁷
Teseliya mına kore ke peniyede kote
Çheku sanenu domonuné çewreşi miye
Kistena domonune mı beno sa
Malé Neživ Ağ’a’e Oxıye
Seré dinalığa sewtimalede
Dirvetuné Mistefa Ağ’a’e mı sewqet giredayi
Mursa Ağ’a’e mı kerde newiye
Ser u sevevé ağ’a u xortuné naver u boveri
Bıza kora dızdiye.*

*Zegeriye Zegeriye⁸
Mursa u mistefa Ağ’a’e mı sona cherde
Şıya sonı kaykerdo
Ama cendeğ’é lazé mı serde
Qersuna Mursa ağ’a’e mı gına ve buriye raşti verde
Kami ke qersuna polate icat kerda
Haq wua şıaye biaro çımu serde*

⁶ “Ser u sevevé cenc u cayıle naver u boveri bıko/ Koraniya Alu u Demi” mısraları Kaynak kişi Silo Qız’ın başka bir icrasında vardır.

⁷ Kaynak kişi bazı kayıtlarda Kırjiye bazı kayıtlarda ise Dérüye diyor. Derüye (Dereova) 19 yy’ın yarısında Mirakyanların terketmesi sonucu Arezu ve Karsanu aşiretlerinin silahlı kavgalarına sahne olur.

⁸ Bu dokuz mısrayı kaynak kişi ayrı bir kayıтта icra ediyor.

Mayına Mursa ağaye mı ğaal kena
Hire rojiyo are verde.

Ağıtın Türkçesi

Zegeriye Zegeriye
Musa ve Mustafa'm bayır
Çocuklarım kavganın kaynağına girince
Asla Allahın ölümünü hatırlamazlardı
De vay! vay! vay!
Musa ve Mustafa'm vay!
Polat kurşun garaz ve kasıttı
Bu yaka ve öbür yakanın genç ve ağalarını
Görürdü, bitirdi.
Ben Hasan Ağa'mın kolunu verdim
Deryanın başı Hızır'a.

Zegeriye Zegeriye
Musa ve Mustafa'm arktır
Elçi gönderin yanası Xuloz'a
Allah aşkına bacısı Fidan'a
Deyin: Körolası durma gel kardeşin vurulmuş
Sonbahardır yengen payını almış ayrılıyor
Allah aşkına gel hangi töre ile kardeşine pay vereceksin
Hele kardeşini ne çeşit yola salırsın?
Felek yılda bir kez aşikar olmuş
Annenin başına sarıyor siyah yazmayı
Mumlu çirayı al gezelim
Musa ve Mustafa'mın gençliğini bir yerlerde göremez miyiz.
Zegeriye Zegeriye
Musa ve Mustafa'm ardıç ve çekem
Kavgadır. Alan ve Demenanlılar savaşıyor
Kavga inmiş (Pülümür-DC) çayı kıyısına
Bu yakada vurulmuş Silé Hemi'n oğlu İsmail
Karşı yakada vurulmuş
Hesené Seyd'in torunu ve Hesené Gemi'n oğlu
De vay! vay! vay!
İnliyeyim Musa ve Mustafa'nın derdi ile
Polat kurşun garazdır oğul
Bu yaka ve karşı yakanın ağalarını sıra ile getirdi, yoketti
Ben Hasan Ağa'mın kolu vermişim
Deryaların başı Hızır'a.

Zegeriye Zegeriye
Musa ve Mustafa'm Bayır
Oğul biz kadınları Alanlıların evine gönderdik
Minnetimiz kabul edilmedi
Oğullarım için bu kez ben savaşayım
Gaxmut ve Kirji (köylerinin) akıbetine çevirir gibi⁹
Körolası benim çarem/umudum neticede kesildiğinde
Kırk günlük çocuğun beline silah kuşatırım.
Çocuklarımın ölümüne seviniyor
Seni gidi Oxiye'nin Necip Ağa'sı

⁹ Gaxmut Köyü'nü Mıstan ezbeti terk ettikten sonra, Yusufan aşireti ile Demenan aşireti Gaxmut arazisi üzerinde uzun yıllar çatışmışlardır. Kirji'ye de ise Demenanlar baskın yaparak çok sayıda insanı bir günde katleder.

*Yıkılan dünya yüzünde
Mustafa Ağa'nın yaraları kabuk bağlarken
Musa Ağa'm (yaraları_DC) yeniledi
Her iki yakanın ağa ve gençlerinin (ölüm-DC) sebebi
Çalınan kör geçidir.*

*Zegeriye Zegeriye
Musa ve Mustafa Ağa'm bayırdır
Akşam gölgesi dönmüş/oynamış
Oğlumun cesedinin üstünü örtmüş
Musa Ağa'mın kurşunu sağ kaşın altına değmiş
Kim polat kurşunu icat etmişse
Allah kara su indirsin gözlerine
Musa Ağa'mın atı kederli
Üç gündür yemeden kesilmiş
Ahırda yemliğin başında.*

Kesin olmamakla beraber 1924 tarihinde gerçekleştiğini tahmin ettiğimiz ilk Alan Demenan aşiret çatışmasında Demenen aşiret ağalarından Musa, Zegeriye mıntkasında vurulur. Bunun üzerine Zerifa Ana 1917'de vurulan oğlu Mustafa'yı da ele alan bir ağıt yakar.

Zerifa Ana, kocası ve oğulları için şaheser bir ağıt yakmasına rağmen, acısını dindirmek için evela Silo Qız'ın babası Sile Guri¹⁰'yi ağıt yakmaya davet eder. O'nun yaktığı ağıtı beğenmez. Bu kez Dersimin koca ozanı Sey Qaji'yi davet eder. Ozan: "Duyduğuma göre sen bir ağıt yakmışsın. Onu icra et de dinleyeyim" der. Zerifa icraya başlar. Bu icrayı dinleyen şair elini dizine vurup şu maniyi yakarak kalkar:

*"Wakıla mı to qeyde ho rınd ca u berje kerdo
Qeyde to tamo
Sairoke na şuare sera şuare vazo
Sair niyo, belkia sagırto xamo"
"Bacım kılamını çok mükemmel yapmışsın
Kılamın kusursuzdur, tamdır
Bu ağıtın üstüne ağıt yakan şair
Şair değildir, belki ham çıraktır" (Cengiz; 2010:226)*

4. Bir Ağıt Neye Muktedirdir?

Bu ağıt ilk icra sonrası günümüze değin bir çok sazlı ve sazsız şair tarafından icra edildi. Bir o kadar da varyant oluştu. Yaşlı bilge kaynak kişiler ağıt yakıcı Zerifa Hanım'ın icrasının saatlerce sürdüğünü söylerler. 1941 yılına kadar hayatta olan Zerifa bu destan ağıtını 1938 yılında Demenan Köyleri devletçe boşaltılıp yasak mıntka yapılarına kadar Xozmerağe mezarında hergün sabahın seherinde evinin önünde ayran yayarken saatlerce icra eder. Dr Mehmet Yıldırım, Mile Hüseyin'in¹¹ Gömemiş, Peé Vili, Pazapun, Vile Kasu ile Gove köy ve mezralarının kadınlarının Xozmerağe mezarında seherde ağıt icra eden Zerifa anayı dinlemek için teşvik ettiğini belirtir. Kilometrelerce uzaklıktaki bu yerleşimlerden gelen kadınlar, önünde Pülümür Çayı'nın geçtiği Hozmerağe mezarı karşısındaki Derviş Kale (Vırozé Dewresu)'de saatlerce süren bu didaktik ağıtı ve hoş sedayı dinlerler (Yıldırım: 2007, 86). Onca yerden bu kadınların sabahın seherinde gelip sık

¹⁰ İlk kez Silé Guri'yi davet ettiğine dair bilgiyi M. Yıldırım'a anlatan Silo Qız'dır.

¹¹ Mile Hüseyin/ Mile Wuşe 1928 yılında eşkıyalarca yolu kesilip katledilir. Gömemiştir.

sık bu kadının ağıtını dinlemeye iten neden ne idi? Kuşkusuz ki ağıtın içerdiği mesajdı. Ve kadının yanık ve tiz kafa sesi idi.

Hasan Cengiz'de¹² 1938 öncesi Xozmerağ mezrası kaşısındaki Maltaşı kayalıkları önünde her sonbahar aylarının seherinde yaprak keserken Zerifa'nın bu ağıt yakışına tanık olur. Maltaşı kayalıkları ile Xozmerağ arasında Pülümür Çayı vadisi vardır. Bu tanıklığı şu cümlelerle ifade ederdi: "Zerifa sabahın seherinde ayran yayarken ağıtına başlıyordu. Ben ve babalığım Wusé Alé Beti o ağıtına başlayınca iş aletlerimiz olan dehreyi bırakır Zerifa'nın o yanık sesi ile feryad-ı figanını dinlemeye başlardık. Xozmerağ'nın yanı başındaki Kale köyünün üstüne kadar uzanmış Maltaşı kayalıklarının uzayan gölgesi güneşin yükselmesi ile geri çekilip nehir üzerinden Maltaşı kayalıklarının dibine gelene kadar onun ağıtı devam ederdi. Bu gölgenin çekilişi uzun sürerdi. O yanık ağıt bu sürede ellerimizi kollarımızı bağlardı. İş yapamazdık. Ağıt bitince işe başlardık".

Onca süre devam eden bu destan ağıttan günümüze ulaşan sadece 50 mısralık varyantlardır. Çalışan insanların elini kolunu bu süre içinde bağlayan, durup dinlemeye zorlayan bu ağıtın çekim gücü, kudreti ne idi? Elbette ki ağıtın içerik mesajı olan silahlara veda çağrısı idi. Aşiretlerin cehaletine "dur" mesajı idi.

1938 yılı öncesi Alan-Demenan aşiretleri arasında aşiret kavgası olur. Bu kavgada karşılıklı toplam 41 kişi vurulur. Bu aşiret kavgasında efsane olmuş Wuşeno Mozık/Wuşeno Torné Hesé Seydi'nin kızı 40 kurşun ile Demenanlı silaşörler tarafından öldürülür. Wuşeno Mozık kızının intikamını almak için şu vaatte bulunur: "Demenanlılardan kızıma değen her kurşun için bir adam öldürceğim" der. Yanına aldığı 3-5 akrabası ile bir sabahın şafağında Xozmerağ mezrasına pusu atar. Karar: "Sabah köyün davarı dışarı çıktığında baskınla ele geçirilecek ve dışarı çıkan her erkek vurulacaktır". Ama Xozmerağ'de sabahın seherinde ilk dışarı çıkan Zerifa olur. Ayranını sağarken ağıtına başlar. Pusuda ağıtı dinleyen, evlat acısı ile kıvranan baba Wuşeno Mozık pusu timine: "Kalkın gidelim, onca acı onlara da yeter bize de..." diyerek mevziisini terk eder. Yıldırım bu olayı anlatırken "sesiyle düşmanı çeviren kadın" nitelemesinde bulunur (Yıldırım; 2007, 86) Bir ağıt ki düşmanın öfke ve kinini yenmeye muktedirdir...

Emine Yıldırım 1940-41 yılında Mazgirt dönüşü Birnu köyüne uğrar. 1938 Askeri Harekatı'nda Demenan köyleri imha edilir. Bölge "yasak mıntıka" ilan edildiğinden dolayı Zerife Hanım Birnu köyüne yerleşir. Emine Yıldırım bu ağıt yakıcı barış annesine şu soruyu sorar: "Eşin ve üç çocuğun vuruldu. Ağıt yaktın. Ama onca ağır acına rağmen ağıtında kimseye kötü bir söz söylemedin, hep barıştan yana tutum aldın" der. Zerifa'nın cevabı şöyle olur:

" Kan kanla yıkanmaz. Kan su ile yıkanır". Bu bilgece ifade bize Yunus Emre'nin şu dizelerini hatırlatıyor:

*"Söz ola kese savaşı
Söz ola bitire başı
Söz ola ağılı aşı
Bal ile yağ ede söz" (web 1).*

Bu bilge tutumu ve davranışı ile Zerifa Hanım, Dersim'de "Barışın Anası" ve "Ağıtçı Ana" olarak anılacaktır.

Zerifa'nın ağıtta adı geçen küçük oğlu Hasan Ağa'da 1938'in yaz ayında Marçık mevkiindeki Sahar askeri karakoluna teslim olurken karakol komutanınca öldürülür. Yapayalnız

¹² Hasan Cengiz 1926-2007 Kortasure Köyü.

kalan ve köyleri imha edilen Zerifa, Birmu köyündeki akrabaları Wuşené Mursaé Dewreşi Ailesi'nin yanına sığınır. 1941 sonrası bu köyde vefat eder. Birmu'dan kaynak kişi Mahmut Yıldız¹³ ile yaptığımız söyleşide mezarının Birmu mezarlığında olduğunu tespit ettik.

5. Sonuç

Bu makalede Zegeriye ağıtı incelenmiş ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Buna göre ağıtta kahramanları anlatan bir bakış açısı vardır. Savaş ve baskın kınanmaktadır. Zamansız evlat ve eş ölümlerinin acısı dillendirilmektedir. Geçmiş acı olaylar ve yıkımlar örnek verilmektedir. Olay ağıt formunda kurgulanmıştır.. Ağıt, olayın olduğu yer ve zamana dair metaforlarla işlenmiştir. Aşiretin töresi ve bir sürecin, kronolojinin olayları sıralanmıştır. Örnekler verilmiştir. Nesnel gerçeklik içinde kabul görecektir şekilde konu işlenmiştir. Metinde canlı bellek vardır. Ağıt kolektif belleği aktarıyor. Bu aktarıcı, güvenilir halk belleğidir. Ölüm sahnesi ve coğrafik çevre iyi betimlenmiştir. Ateşli silahlar, ölümler ve cehalet kınanmıştır. Ağıt belagatı yüksek (derin anlam, anlatım, estetik ve stilistik) bir sözel belge olma özelliği taşır.

Kaynakça

- Assman, Jan (2001), Kültürel Bellek, Çev: A. Tekin, Ayrıntı Yayınları, Ankara
- Avcı, A. Haydar (1995), Ağıt geleneği ve ağıt, Follor Edebiyat, sayı 4, Ankara
- Başgöz, İlhan (1986), Folklor Yazıları, Adam Yayınları, İstanbul
- (2004), Ağıt, sosyal Tarih ve Etnoğrafya, Yay. Hz: M. Oral Oğuz, Tuba Saltık Özkan, Somut olmayan kültürel mirasın müzelenmesi Sem. Bildirileri, Gazi Üni, THM Araştırma ve Uygulama Merkezi yayını, Ankara
- Boratav, P. Naili (1973), 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul
- Cengiz, Daimi (2010), Dizeleri ile Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji, Horasan Yayınları, İstanbul
- Conneton, Paul (1991), Toplumlar Nasıl Anımsar? Çev: A. Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Eliade, Mircea (2006), Sözlü Edebiyat, Varlık Dergisi, Mart 1182-68-73
- Endez, İbrahim Ethem (2001), Barak Türkmenleri, Alleben sayı17, Gaziantep
- Gülensoy, Tuncer (2002), Manas Destanı Türkiye Türkçesiyle, Akçağ Yayınları, Ankara
- Kaya, Dursun (2004), Anonim Halk Şiiri, Akçağ Yayınları, Ankara
-(1999), Anonim Halk Şiiri, Akçağ Yayınları, Ankara
- Laglan, Lord (2005), Tarih ve Mit, Halkbilimde Kuramlar ve Yaklaşımlar, Geleneksel Yayınları, Ankara
- Mahmut, Kaşgarlı (1992), Divan-ı Lügatüt Türk, Çev: Besim Atalay, Ankara
- Oğuz, Özkan/Tuba Saltık (2007), THBMER Yayını, İstanbul
- Örnek, S. Veyis (1977), Türk Halk Bilimi, İş Bankası Yayınları, Ankara

¹³ Mahmut Yıldız, 1935 doğumlu, Birmu Köyü-Mazgirt

Şenel, Süleyman(1988), *Ağlama*. İslam Ansiklopedisi içinde, C.1., 67, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Uludağ, S., (1988). *Ağıt*, İslam Ansiklopedisi içinde, C.1., 67, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, Dursun (1998?), *Türk Bitiği*, Akçağ Yayınları, Ankara

Yıldırım, Mehmet (2007), *Kadınlarımız, Ağıtlarımız: Ohi Baskını ve Zegeriye Ağıtı*, Munzur Dergisi, Sayı: 27-28, ss. 81-89, Ankara.

Yıldız, Harun (2007), *Alevi geleneğinde ölüm ve ölüm sonrası tören ve ritüeller*, H. Bektaş Araştırma Dergisi, Ankara

Web 1: <https://www.antoloji.com> (erişim 30.04.2020).